

Loquilla barbarica (IV)

Miquel Barceló

Universitat Autònoma de Barcelona

Departament de Ciències de l'Antiguitat i de l'Edat Mitjana

08193 Bellaterra (Barcelona). Spain

Resum

Es proposa, en primer lloc, una identificació del mot *palante*, no registrat en els diccionaris moderns d'espanyol. I s'analitza, després, el sentit que el terme «destrucció» —de bàrbars, naturalment— té en el discurs de Bartolomé de las Casas.

Paraules clau: Las Casas, *palante*, destrucció d'indis.

Abstract. Loquilla Barbarica (IV)

An identification of the word *palante*, not recorded in modern Spanish dictionaries, is proposed. The complex meaning of the term «destruction» —of barbarians, of course— as used by Bartolomé de las Casas is also discussed.

Key words: Las Casas, *palante*, destruction of Indians.

Palante<*palantem*

La paraula castellana *palante* no figura, que jo sàpiga, en cap diccionari major de la llengua, ni en el de la *Real Academia*, ni en el de J. Coromines, ni en el de M. Moliner. Tampoc és recollida en el lèxic hispano-americà del segle XVI de P. Boyd Bowman (1971). És, tanmateix, conegut el seu ús en l'expressió *echado palante*, en la qual es suposa que *palante* és una crasi de *para adelante*. Es faria, així, al·lusió a qualcú arriscat, agosarat, sense massa miraments. Jo suggereixo que el sentit actual guarda un eco d'un significat remot, no reconegut, d'un participi, *palans*, del verb llatí *palor* que en el *Valbuena Reformado* (1863) és traduït per «andar errante, disperso, desparramado». F. Gaffiot (1934) tradueix igualment per errar, anar a l'aventura. L'*Oxford* (1982, reed. 1994) afegeix una accepció d'anar dispers amb el propòsit de saqueig o de fer provisions.

Al *Vocabulario español-latino* afegit al *Valbuena* hi ha un *palante* castellà traduït per «*palans, tis*», sent, doncs, aquest l'únic testimoni escrit de l'existència del mot. Hi ha, tanmateix, com es veurà més abaix, un altre esment on, però, es diu que era paraula llatina amb un sentit més proper a la variant darrera donada per l'*Oxford*.

En el conjunt de tractats de Bartolomé de Las Casas impresos a Sevilla el 1552 hi ha el titulat *Aquí se mantiene una disputa o controversia...* entre l'autor i J. Ginés de Sepúlveda i acabat d'imprimir el 10 de setembre d'aquell any. La «controversia» va tenir lloc a Valladolid el 1550. El tractat és un resum en castellà de les posicions de Sepúlveda i Las Casas. Va precedir d'un molt interessant «Prólogo» del mestre Domingo de Soto que sumaritza, sense *añadir su parecer*, el debat que havia escoltat. Las Casas, dos anys després, fa imprimir els tres textos com un sol tractat i fent part del conjunt que havia de ser enviat a Amèrica.

D. de Soto, resumint la classificació de bàrbars que proposava Las Casas i en esmentar els trets característics de la tercera espècie, diu: «[...] son los que por sus perversas costumbres y rudeza de ingenio y brutal inclinación son como fieras silvestres que viven por los campos, sin ciudades ni casas, sin policia, sin leyes, sin ritos ni tractos que son de *iure gentium*, sino que andan *palantes*, como se dice en latín, que quiere decir robando y haciendo fuerza...» (Las Casas 1992: 130).

A l'edició del text llatí de la *Apologia* (Ed. A. Losada, 2^a, 1975) de l'escrit llegit per Las Casas a Valladolid, no hi ha en el passatge on es descriu aquesta espècie de bàrbars o, en el resum de De Soto, el mot llatí de *palantes*. És, doncs, un ús particular de De Soto. Els *palantes* sintetitzen prou bé, però, els tres característics que hi veu Las Casas en aquests bàrbars:

Tertia barborum species propria ratione et stricte sumpto vocabulo est eorum hominum qui vel impio et pessimo ingenio vel ex infelicitate regionis quam incolunt sunt saevi, feroces, stolidi, stupidi, a ratione alieni, qui neque legibus vel iure gubernantur neque amicitiam colunt neque rempublicam aut civitatem politica ratione constitutam habent, immo carent principe, legibus et institutis; non ineunt certis ritibus matrimonia, denique nullum habent humanum commercium: non vendunt, non emunt, non conducunt, non locant, no contrahunt societatem, non deponunt, non mutuant, no commodant. Denique nullus ex contractibus iuris gentium apud eos in usu est de quibus loquitur L.. *Ex Hoc Iure*, ff : *De Iustitia et Iure et Iustitia : De Iure Naturali et Gentium*. Immo vivunt dissipati et sparsi nemora et montes incolentes, contenti tantum feminis suis quemadmodum faciunt animalia, non solum mansueta verum etiam fera. Hi simpliciter et proprie sunt barbari quales fortassis erant incolentes provinciam quae Barbaria appellata fuit. Expertes rationis et morum homini congruentium et earum rerum quae apud omnes homines consuetudine recepta sunt. De his loquitur Philosophus et hos pronunciat esse natura servos, cum careant naturali principatu, non habentes reipublicae institutionem, quoniam inter eos nullus est ordo neque enim subditi cuiquam sunt neque principem habent. Nimirum inter tales nullus prudentia pollet principatu digna neque ea est apud illos ingenii solertia vel iudicii rectitudo, ut velint deligere sibi principem qui eos politica gubernatione in virtute contineat; nullas habent leges quas metuant vel quibus apud eos cuncta disponantur; nullus est qui bene facta penset, virtutem alat, vitia poena coerceat, denique non curantes vitam sociabilem, brutis animantibus similimam agunt. Cumque a caeteris hominibus ingenii captu et moribus maxime distent, ad nocendum caeteris hominibus proclives sunt, rixosi, litigiosi, belli avidi, et ad omnem saevitiam proni, quemadmodum ferae et volatilia raptu viventia; unde non sunt natura liberi sed solum quando sunt domi propter defectum dominantium. (p. 88-90)

Aquests extrems i raríssims bàrbars serien aquells que Aristòtil, invocat per Ginés de Sepúlveda, considera que han de ser governats i que poden ser objecte de cacera pels savis (*sapientes posse venari barbaros*). Però això, aquesta possibilitat de caçar quasi-humans sense fer-los guerra mereix una anàlisi més precisa.

Curiosament, Domingo de Soto posa com a exemples de *palantes* els gots «al principio», doncs, en la seva primera època, i els alans «y agora dice que son en Asia los árabes y los que en Africa nosotros mismos llamamos alárabes» (p. 130). Cap d'aquests exemples no figuren expressament en l'exposició formal de 1550 ni tampoc en el text de resum en castellà. Tot i que aquesta afegida il·lustració de De Soto no sigui exactament una deformació, atès que, en efecte, Las Casas al·ludeix al caràcter bàrbar de visigots i àrabs —no he pogut trobar referència als alans, però sí als vàndals (Las Casas 1989²: 580)— no és un resum adequat de la descripció dels bàrbars extrems, insòlits, que podien ser objecte de cacera.

Els *palantes* no es regeixen pel *iure gentis*. Erren per la terra violentament i saquegen. I, en efecte, així ho feren gots, vàndals i, després, els seguidors de la «via mahometica», els difusors per la força d'una religió (Barceló 2003). Però aquí Domingo de Soto ha confós o malentès l'argument de Las Casas. Cap dels tres casos històrics no es corresponen amb el raríssim monstre de la tercera espècie de bàrbar, «fieras silvestres, que viven por los campos, sin ciudades ni casas, sin policía, sin leyes...» (p. 130).

Com tampoc els espanyols de 1550, tot i ser clarament *palantes*, podrien ser classificats en aquesta tercera espècie de la barbaritat.

De destruir

Escrita el 1542, la *Brevíssima relación de la destrucción de las Indias*, de Bartolomé de Las Casas, va ser impresa a Sevilla entre final de novembre i desembre, formant part del conjunt de tractats per enviar a Amèrica. En el mateix títol s'anuncia una destrucció que no és de tan fàcil comprensió com sembla. No hi ha escrit conegut abans, almenys per mi, el subjecte dels qual sigui només la destrucció d'un ordre humà. Aquest subjecte està pensat com una relació de disminució biològica, d'incessant merma poblacional induïda per accions voluntàries d'agents humans avinguts. És, segons l'autor, una cosa nova que requereix un tipus nou de narració i que, pel moment, només es pot fer brevíssimament. El superlatiu, en primer lloc, fa una doble referència: per un costat que el relat, en comparació amb l'enormitat de la destrucció, ha de ser forçosament breu i, per l'altre, assenyala el seu caràcter provisional atès que la destrucció està encara inacabada, que és, per dir-ho així, viva. Què és, però, aquesta destrucció?

Las Casas, en la introducció general abans d'exposar els casos, en ordre geogràfic, ho diu clarament: «...estirpar y raer de la haz de la tierra a aquellas miserandas naciones» (*Brevísima...*, p. 35). Això és Gènesi 6:7. És el càstig genèric decretat per Déu atesa la malícia humana: «Delebo, inquit, hominem, quam creavi, a facie terre...». Però en aquest cas, publicat el 1552, són els espanyols, no Déu, els que decreten i apliquen el càstig. Tota l'operació és, doncs, un frau, un trastorn colosal

d'una, llavors, indiscutible acció divina congruent amb la malícia humana i també pietosa perquè permet la continuació de l'espècie salvant Noè i els seus i tots els animals i plantes necessàries per aquesta sobrevivència.

Com va fer notar C. Rawson (2001: 238), J. Swift, un altre gran entès en exterminis, usa la fórmula del Gènesi suggerint que els castigats ho mereixien, i que, per tant, ni Déu ni els Houyhnhnms no eren cap mena de maníacs destructors. Bartolomé de Las Casas presenta els castigats, en procés de ser esborrats de la faç de la terra, com a innocents, inofensius i mansuets i així atorga una dimensió d'iniquitat infinita al que havia estat, per contra, a Gènesi, un acte impecable de justícia divina. Aquesta és la destrucció de la qual Las Casas es proposà fer la narració, obligadament molt breu.

Tanmateix, aquesta destrucció té un altre sentit amagat. Ja fa estona que A. Milhou (1978, 1981) va observar que la noció de destrucció de Las Casas procedeix de les descripcions fetes per Alfons el Savi dels successius «destruymientos» que Espanya va patir, a mans de vàndals i altres bàrbars. Però, sobretot, de la destrucció a la qual la van sotmetre els moros, a partir del 711, en extingir el poder visigot. Tanmateix, la inconsideració de Gènesi 6:7 fa que l'anàlisi de Milhou no tingui la potència que hauria de tenir. En efecte, Las Casas té present la destrucció d'Espanya pels moros i, de fet, l'evoca a l'Emperador com a possible antecedent d'una destrucció futura com a càstig, precisament, de la destrucció en curs de les Índies. La raó és senzilla. La destrucció d'Espanya, el 711, pels moros era, en sí mateixa, un càstig «se dice por el pecado del rey don Rodrigo, de la fuerza que hizo a la hija del conde don Julián». Això era conegut. Molt menys acceptat era el que Las Casas afegeix «...más es de creer que por los pecados que tenía todo el pueblo de daños y males, que hobiesen hecho a sus prójimos, puesto que aquel pecado del rey fuese el que a la medida, que Dios entendía esperar, para castigar a todo el reino, echase su colmo» (*Entre los remedios...el octavo*, p. 349). Vet aquí una glossa de Gènesi 6:7 sobre la proporció del càstig diví a la malícia humana. Un pecat col·lectiu i reiterat és l'origen de la destrucció del visigots pels moros. Justament, això posa de relleu, encara més, la inversió que suposava la destrucció de les Índies infinitament poblades d'innocents, inofensius i mansuets bàrbars. Els espanyols, lluny de ser la mà de Déu, acabaven per semblar-se a mahometans difusors per la força d'una religió, a llops entre xais (Barceló 2003).

D'aquesta manera, la noció de destrucció formulada per Las Casas adquireix una dimensió i una qualitat conceptual nova. Certament, com assenyala Milhou (1978: 914), «destruición» apareix, en els textos de l'època, com a negació de «poblazón». I, certament, aquest sentit de disminució, fins a l'extinció, és el que, primordialment, li dona Las Casas. I és, també, recordem-ho, el de Gènesi 6:7. Però això seria insuficient per a explicar l'efecte de la intervenció dels espanyols sobre els indis. És clar que les accions col·lectives per privar altres de vida són, al capdavall, enumerables i, irremeiablement, repetitives. Però cap inventari no atorgaria al procés específica intel·ligibilitat més enllà d'una mecànica obstinació, en darrer terme equiparable a un desastre natural. És palesa, doncs, la rellevància de la susceptibilitat venatòria proclamada en un text d'Aristòtil dels indis que fou un punt molt tens de la discussió de 1550 entre Ginés de Sepúlveda i Las Casas. Simplificant,

es podria dir que la cacera d'indis no és, precisament, fer-los la guerra. Las Casas considera que la destrucció, atès que no és el resultat de cacera, es fa possible, justament, perquè implica una alteració irreversible de l'ordre polític, «natural», que, eventualment, pogués haver resistit o assegurat una certa sobrevivència a «la tirania infernal» imposada pels espanyols:

Dos maneras generales y principales han tenido los que allà han pasado, que se llaman cristianos, en stirpar y raer de la haz de la tierra a aquellas miserandas naciones. La una, por injustas, crueles, sangrientas y tiránicas guerras. La otra, después que han muerto todos los que podrían anhelar o sospirar o pensar en libertad o en salir de los tormentos que padecen, como son todos los señores naturales y los hombres varones (porque comúnmente no dejan en las guerras a vida, sino los mozos y las mujeres), oprimiéndolos con la más dura, horrible y áspera servidumbre, en que jamás hombres ni bestias pudieren ser puestas. A estas dos maneras de tiranía infernal se reducen o resuelven o subalternan como a géneros, todas las otras diversas y varias de asolar aquellas gentes, que son infinitas (*Brevísima...*, p. 35).

La mort selectiva dels mascles adults és la prova d'una deliberació política prèvia i tècnicament adequada per aconseguir l'extirpació. I és, justament, aquesta discriminació la que li confereix sentit.

Així, doncs, des del principi del text inaugural de la teoria de la destrucció per a explicar els actes de creació colonial espanyola, Las Casas atorga al mot «destrucció» una especificitat que els usos anteriors no tenen. «Destrucció» té una nova qualitat consistent en el fet que no és fraccionable, que té un propòsit integral. No n'hi ha ni poca ni molta sinó l'escaient al propòsit.

El propòsit d'aquesta meva nota és introduir en la qüestió dos textos de C. Colón on es concep una destrucció similar dispensada, però, per un estat catòlic i no per bandes de colons armats, de discutible legitimitat. En el *Diario* (Colón 1995: 134) del primer viatge de Colón, el 1492, i a l'entrada del dia dimarts 6 de novembre, l'almirall, després de descriure els indis com a gent sense malícia —«muy sin mal ni de guerra»—, afegeix:

Tengo por dicho, Serenísimos Príncipes» dize aquí el Almirante, «que sabiendo la lengua dispuesta suya personas devotas religiosas, que luego todos se tomarían cristianos, y así espero en Nuestro Señor que Vuestras Altezas se determinarán a ello con mucha diligencia para tornar a la Iglesia tan grandes pueblos, y las convertirán, así como an destruido aquellos que no quisieron confesar el Padre y el Hijo y el Espíritu Santo; y después de sus días, que todos somos mortales, dexarán sus reinos en muy tranquilo estado y limpios de heregía y maldad y serán bien reçebidos delante del Eterno Criador, al cual plega de les dar larga vida y acreçentamiento grande de mayores reinos y señoríos, y voluntad y disposición para acreçentar la Sancta religion cristiana, así como hasta aquí tienen fecho. Amen.

El que diu és clar. Amb predicadors adequats que coneguessin la llengua dels indis aquests serien bons de tornar cristians. Però aquesta seria una acció que els reis s'haurien de determinar a fer com van procedir a la destrucció dels moros de

Granada. Aquesta era, efectivament, una alternativa ja experimentada abans. Que jo sàpiga, Colón és el primer a descriure la conquesta de Granada com a destrucció. Las Casas transcriu exactament l'opinió de Colón (Las Casas 1994: 587). Que la destrucció pot ser dispensada pels reis torna a ser evident en l'entrada del dimecres 26 de desembre, quan, escriu l'almirall, per confortar un indi que, segons la seva percepció, li explicava com els caribs els prenien: «El Almirante le dixo por señas que los Reyes de Castilla mandarían destruir a los caribes y que a todos se los mandaría traer las manos atadas» (Colón 1995: 180). Las Casas descriu l'escena amb lleugeres variants (Las Casas 1994: 642): «...que los reyes de Castilla eran muy poderosos y los mandarían destruir e traérselos las manos atadas».

El 6 de novembre de 1492, Colón no sabia que la destrucció de Granada, en la dimensió específica d'esborrar de la faç de la terra, seria duta, efectivament, a terme uns cent anys després. El que sí, inequívocament, assenyalava amb el verb «destruir» era el trastocament absolut, irreversible, de l'ordre social indígena. Ha de notar-se que Colón descarta la conversió dels moros que, en canvi, espera dels indis. Destruir els caribs, portar-los davant l'autoritat amb les mans fermades, era un exercici del qual Colón en tenia referències precises a Granada. Colón estableix, tan aviat com el 6 de novembre de 1492, un vincle espanyol peninsular, local, diríem, amb la destrucció teoritzada per Las Casas 50 anys després (Sauer 1966: 192-195). Cap a 1518 ja no hi havia caribs i els indis de Granada eren conduïts amb mà ferma vers el seu extermini.

Bibliografia

- BARCELÓ, M. (2003). «Bartolomé de Las Casas, Muhammad i els homes-llop. *Loquella barbara* (III)». *Faventia* 25/1, p. 69-81.
- BOYD BOWMAN, P. (1971). *Léxico hispano-americano del siglo XVII*. Londres: Tamesis Books.
- COLÓN, Cristóbal (1995). *Textos y documentos completos*. Ed. C. Varela. Madrid: Alianza Universidad.
- GAFFIOT, F. (1934). *Dictionnaire Latin Français*. París: Hachette.
- The Oxford Latin Dictionary*. Ed. P.G.W. Glare, 1982 (rep.1994).
- LAS CASAS, B. De (1989²). *Apologia*, Ed. A. Losada. Madrid: Alianza Editorial (1^a ed. Madrid 1975).
- (1992). *Tratados de 1552, impresos por Las Casas en Sevilla*. Ed. R. Hernández, O.P. i L. Galmés O.P. Madrid: Alianza Editorial.
- (1994). *Historia de las Indias*. Ed. crítica de M.A. Medina, J.A. Barreda i I. Pérez Fernández. Vol I. Madrid: Alianza Editorial.
- MILLHOU, A. (1978). «De la "Destruction" de l'Espagne à la "Destruction" des Indes». *Mélanges à la mémoire d'André Joucla-Ruau*. Aix-en-Provence, p. 907-918.
- (1981). «De la Destruction de l'Espagne à la Destruction des Indes: histoire sacrée et combat idéologiques». *Études sur l'impact culturel du Nouveau Monde*. París: L'Harmattan, p. 25-47.
- RAWSON, C. (2001). *God, Gulliver and Genocide. Barbarism and the European Imagination, 1492-1945*. Oxford University Press.
- SAUER, C.O. (1966). *The Early Spanish Main*. University of California Press.
- VALBUENA REFORMADO (1863). *Diccionario Latino-Español*. Ed. de M.D.P. Martínez López. 7^a Edición, con Vocabulario Español-Latino. Madrid.